

ПОЛІТИЧНИЙ КЛАС (ПРАВЛЯЧА ЕЛІТА: ЇЇ МІСЦЕ І РОЛЬ В УТВЕРДЖЕННІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ)

Політичний клас («еліта влади»), правляча еліта представляє собою вищі соціальні прошарки, які володіють атрибутами впливу, зосередили в своїх руках реальну владу в основних сферах життєдіяльності держави — це і депутатський корпус парламенту, і адміністративно-управлінська еліта, еліта судової влади, дипломатична еліта, лідери політичних партій, громадських рухів, керівники аналітичних, політологічних центрів, фондів.

Соціальна значущість політичного класу, політичної еліти залежить від рівня політичної культури і активності як еліти, так і громадян суспільства, і саме тут поле реалізації конкретики, яку слід розглянути.

Виходимо із того, що різні суб'єкти політики справляють на політику неоднаковий вплив. Більшість не бере безпосередньої участі в політичному житті. Цим займається особливий прошарок людей, яких називають політичною елітою. В етимологічному значенні поняття «еліта» — у перекладі з французької elite: краще, відбірне, вибране. Політична еліта це носії політико-управлінських якостей. Політична еліта здебільшого визначається як меншість суспільства, достатньо самостійна, відносно привілейована група (або сукупність груп), яка має відповідні психологічні, соціальні та політичні якості й бере безпосередню участь у формуванні і здійсненні політичних рішень, пов'язаних із використанням державної влади чи впливом на неї стратегії розвитку суспільства в цілому¹.

Що ми самі зробили не так? Проблема ролі та місця політичної еліти, політичного класу України у становленні української державності останнім часом інтенсивно досліджується політичною наукою. Вийшла друком низка монографічних праць², періодично публікуються аналітичні матеріали³. Ці питання набувають особливої актуальності на нинішньому етапі, а саме:

на етапі формування владних структур після дострокових (вересень 2007 року) виборів до Верховної Ради України.

Заради справедливості слід віддати належне політичній еліті України, як би ми критично до цього не ставилися: за роки незалежності за її участі Українська держава відбулася в усіх формальних вимірах.

За Конституцією «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна правова держава»⁴. В суспільно-політичній сфері відбулося становлення владних структур, формується політичний клас, багатопартійна система, діють осередки громадянського суспільства — громадські об'єднання, недержавні аналітичні центри, незалежні друковані та Інтерв'ювання. В економічній сфері відбуваються трансформаційні процеси, спрямовані на впровадження ринкових засад У зовнішньополітичній сфері незалежність, суверенітет і недоторканність кордонів України визнані світовою спільнотою; країна стала рівноправним членом багатьох міжнародних об'єднань та організацій.

Проте — і це теж реальність — сучасний етап розвитку українського суспільства все ще характеризується кризовою ситуацією, яка охоплює політичну, економічну, соціальну та духовну сфери. В політичній сфері зростає апатія і недовіра громадян до діяльності владних структур; в економічній — відсутня довгострокова стратегія інноваційного розвитку виробництва; в соціальній — зростає майнова нерівність, відбувається зубожіння переважної частини населення. За 15 років (1992–2006 рр.) незалежності України кількість населення скоротилася з 52,1 млн. до 46,6 млн., тобто зменшилася на 5,5 млн. осіб. Найбільш глибокою і небезпечною для суспільства є криза в духовній сфері: спостерігається втрата політичних і соціальних орієнтирів та ідеалів, криза світогляду, суті і смислу повсякденного буття, виникає ідеологія несприйняття існуючої дійсності.

Отже, головна проблема для України міститься всередині, має внутрішній характер і полягає у невідповідності її сучасного стану прийнятним у цивілізованому світі критеріям. Досвід держав на пострадянському просторі свідчить, що політика в них страждає численними «дитячими хворобами», серед яких, насамперед, неадекватність наявної еліти і її політичних лідерів зростаючим вимогам часу і потребам суспільства. Україна не є винятком. Слід зазначити, що після здобуття незалежності

протягом шістнадцяти років. правляча політична еліта України не спромоглася визначити стратегію розвитку суспільства, шляхи вирішення проблем, що постали перед ним, не консолідувала суспільство і не повела його за собою, не змогла зробити для народу того, що повинна була зробити, маючи владу.

Як відомо, політична еліта визначається за двома критеріями: функціональною ознакою — це ті, хто обраний, або ті, хто нами керують; ціннісною — ті, хто гідний правити. В ідеалі ці критерії мають збігатися.

Сучасна політична еліта, яка виросла в умовах союзної держави, не сформувалася як справжня еліта, а тому виявилася неспроможною вирішувати загальнодержавні завдання. Діючи політичну еліту в Україні представляють колишні партійні, профспілкові, комсомольські функціонери, а також представники національно-демократично налаштованих верств. Перші, прийшовши до влади в умовах відсутності досконалих законів, у своїй переважній більшості стали задовольняти власні інтереси. Другі, не маючи професійних умінь і навичок управління, виявили безпорадність у вирішенні складних соціальних та економічних проблем, які постали перед суспільством, і, як наслідок, результати практично зійшли з політичної сцени, проте не забули, керуючись мораллю «нової буржуазії», її зневагою до закону, збагатитися особисто. Як слушно зазначає академік І. Дзюба: «Відбувся раптовий викид у псевдоеліту, склалася «гримуча суміш», в якій змішались осколки радянської партійної номенклатури, політичні кар'єристи, демагоги, сумнівного походження скоробагачки»⁵.

Отже, до влади у своїй переважній більшості на всіх рівнях прийшла олігархізована, корумпована управлінська еліта. На сучасному етапі правляча еліта об'єдналася в олігархічні клани, нерідко їх називають клієнтели. Головною їх метою є особисте збагачення. Спостерігаємо феномен приватизації влади, сутність якого полягає у прагненні владних еліт збільшити владу заради самої влади, щоб використати її для розподілу державних ресурсів, а не для реалізації програм, спрямованих на піднесення рівня життя громадян, що, зрештою, приводить до тотальної корумпованості. Корупція пронизує владну вертикаль згори донизу, а «зразки» такої поведінки встановлюють на найвищих щаблях державного управління.

Не можна не погодитися з твердженням про те, що причина суспільної неефективності сучасної української політичної

еліти — не у відсутності знань і вмінь, а в тому, що вона не має потреби брати до уваги інтереси суспільства. Така потреба може диктуватись або моральними засадами еліти, або дійовими механізмами її політичної відповідальності, або тиском громадянського суспільства. Проте мораль колишньої номенклатури та нової буржуазії такої чесноти, як служіння суспільству, не передбачає. Певною мірою це пояснюється і тим, що переважна більшість представників політичної еліти походить із сільської місцевості або невеликих міст і є носіями традиційної культури, одним із визначальних компонентів якої є трайбалізм — схильність до культурної і суспільно-політичної кланової відокремленості, простіше — містечковості та кумівства. Використовуючи корпоративні, сімейні зв'язки, клани прагнуть захопити владу в країні чи регіоні або узурпувати її в окремих владних структурах в інтересах своїх представників⁶. Ці риси політичної еліти на нинішньому етапі є особливо виразними і, зрештою, визначають цінності, якими вона керується у своєї діях.

Зрозуміло, що така еліта могла створити політичний устрій лише за власною міркою і створила його. Виразними рисами цього устрою є нехтування суспільними інтересами, безконтрольність, безвідповідальність, непрозорість. Близькістю до центрів прийняття державних рішень, товщиною гаманця, демонстративним надвитратним особистим споживанням почали вимірювати публічну репутацію того чи того представника еліти. Небезпека криється у тому, що Україна може опинитися в такому стані, коли в суспільстві формуватимуться, за словами англійського лорда Бенджаміна Дізраелі, «дві нації, між якими немає спілкування, які мають настільки мале уявлення про звичаї, думки, почуття один одного, наче вони жителі різних зон або мешканці різних планет. Вони формуються під впливом різного виховання, споживають різну їжу, в них різні манери поведінки, і живуть вони за різними законами».

Як наслідок, між владою і суспільством відсутнє взаєморозуміння, шириться глибоке провалля. До того ж, правляча політична еліта розбещує суспільство, що призводить до корозії моральних цінностей. І особливо небезпечним є те, що серед молоді спостерігається стійка тенденція до зниження морального порога, вони починають думати, що досягти «елітарних» позицій у суспільстві можна лише нехтуючи нормами моралі.

На роль справжньої еліти претендує політична еліта, яка нині прийшла до влади. Проте ця політична еліта, в усякому разі значна її частина, має переважно те ж саме коріння, що й та, яка від влади відійшла. Чи зможе нова еліта, оволодівши владою, бути справжньою? Відповідь: час покаже. У сучасній владі, наскільки відомо, відсутня стратегія досягнення цивілізованого рівня розвитку країни, відстоювання національних інтересів українського народу.

Що робити, щоб виправити ситуацію? Перед Україною сьогодні на весь зріст постало завдання реформувати політичну систему задля зміцнення конституційного ладу, зростання ефективності діяльності державних органів, поглиблення демократичних засад управління, духовного оновлення та морального оздоровлення суспільства, покращення добробуту громадян, зміцнення національної безпеки та підвищення міжнародного авторитету країни.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін у Конституцію України» від 8 грудня 2004 року реформа політичної системи, яка почала діяти з 1 січня 2006 року, спрямована насамперед на вирішення інституційних питань: як перетворити Україну на парламентсько-президентську республіку, досягти оптимального розподілу повноважень Президента, Парламенту, Уряду, якою має бути виборча система формування законодавчої влади. Безсумнівно, ці питання є важливими і їх необхідно вирішувати, передовсім на конституційному рівні, хоча розв'язуються вони, як показує практика, болісно, складно й суперечливо, нерідко на шкоду міжнародному авторитету країни. Конфлікт між гілками влади, а точніше, між Президентом і Прем'єр-міністром та їхнім оточенням, який перманентно продовжується, несе на собі відбиток президентської конкуренції 2004 року. Інерція персонального протистояння двох кандидатів у президенти дає про себе знати до цих пір⁷. Протистояння, яке виникло між гілками влади, зумовлено: болісним процесом перерозподілу повноважень; недосконалістю змін, внесених до Основного закону; суб'єктивним фактором взаємовідносин між керівниками держави, їх оточення і опозиції. В кінцевому підсумку політична криза, яка супроводжувалася достатньою кількістю непереконалих з правової точки зору дій (міграція народних депутатів із фракції в фракцію, Укази Президента країни про розпуск парламенту, тиск політичних сил

на Конституційний Суд України, призначення і раптове звільнення Генерального прокурора України), завершилася домовленістю протиборствуючих сил про проведення дострокових виборів 30 вересня п.р.

16 жовтня 2007 року Центральна виборча комісія оголосила результати позачергових виборів народних депутатів України. Визначено кількість депутатських мандатів, які отримали політичні сили, що прийшли до парламенту: Партія регіонів отримала 175 депутатських мандатів, БЮТ — 156, Наша Україна — Народна самооборона -72, Комуністична партія України — 27, Блок Литвина — 20 депутатських мандатів⁸. Практично не змінився формат Верховної Ради України, що таїть у собі небезпеку подальшого протиборства політичних сил.

На сучасному етапі нагальною потребою для українського народу є сильна демократична влада. Сила демократичної влади (за такою владою перспектива) значною мірою ґрунтується на довірі народу, його активній, зацікавленій участі у здійсненні державної політики. Для здобуття такої довіри, поряд з іншими передумовами, вирішальними є дії самої держави, її владних структур, лідера, політичної еліти, які мають бути етично мотивовані.

Саме під цим кутом політикам, політологам, а, можливо, їм у першу чергу належить знайти відповідь на запитання про те, яким вони бачать вихід із суспільної кризи. Йдеться, насамперед, про роль політичного лідера, який зумів би запропонувати і здійснити програму виходу України із кризи.

Історичний досвід, особливо першої половини ХХ сторіччя, показує нам найбільш видатних, яскравих і харизматичних лідерів, вождів, політиків, які в складний час не лише виводили свої країни із економічної кризи, але й перетворювали їх в держави, з якими рахувалися в цілому світі: Конрад Аденауер в Німеччині, Шарль де Голль у Франції, Франклін Рузвельт в Сполучених Штатах Америки, Йосип Сталін в Радянському Союзі, Уїнстон Черчилль в Англії. Такими прикладами не може похвалитися ХХІ сторіччя. Але від цього не зменшується потреба в лідері нації.

Вибори третього Президента України в грудні 2004 року пов'язуються у суспільній свідомості з визначенням нової перспективи розвитку держави, нової якості як держави, так і суспільства. Громадяни України, як свідчать результати соціологічних досліджень, бажають бачити на посаді Президента

свої країни визнаного лідера загальнонаціонального масштабу, раціонального політика, який, очоливши державу, впевнено завершив би економічні реформи, рішуче поборов бідність, безробіття, викоринив злочинність, корупцію, клановість. До останнього часу цього не відбулося⁹. Традиціоналістська, скоріше патерналістська орієнтація глави держави, захоплення архаїчною старовиною, молебні і богослужіння на вищому державному рівні, спроби запровадити релігійні догмати в державну систему освіти, трайбалізм (кумівство) як основний принцип підбору кадрів у підчас формування владних структур у суспільстві сприймаються неоднозначно. При цьому демократичні декларації в устах нової влади несуть риторичний характер, а не свідчать про реальне прагнення орієнтуватися на демократичні норми соціального життя і власним прикладом демонструвати зразки поведінки, які б відповідали неархаїчним, а сучасним демократичним цінностям, таким як верховенство права і рівність усіх перед законом, повага до прав і інтересів кожного громадянина, соціальна солідарність, громадянська активність.

Напевне ніхто не наважиться сказати, якими рисами має бути наділений лідер держави, щоб оволодіти ситуацією. Проте можна ризикнути визначити, яким він не повинен бути. По-перше, він у кожному разі не повинен відхилятися від політичної відповідальності і займати позицію стороннього спостерігача стосовно тих процесів, які відбуваються в країні. По-друге, об'єднуючи націю, він не повинен забувати одне: інтереси і єдність політичної нації — це абсолютний пріоритет стосовно до будь-яких інтересів. У цьому контексті важливо проявити політичну коректність щодо питань, які не сприймаються нацією в цілому. Проблеми ОУН-УПА, голодомору, входження в НАТО мають вирішуватися не на владному рівні, а на рівні вчених, експертів і лише потім пропонуватися суспільствузагалом. По-третє, він не повинен понижувати планку інтелектуальних вимог до самого себе. Особливо коректно слід ставитися до історії власного народу, сприймати її такою, якою вона була насправді. Шарль де Голль: «Справжня школа, яка дає право наказувати — це висока культура»¹⁰.

Стосовно політичної еліти. Справжня політична еліта в Україні, як свідчить реальність, тільки формується. Змін на краще можна чекати лише за умови становлення двох-трьох могутніх

політичних партій, у змаганні яких за владу і з'явиться справжня владна еліта, правлячий політичний клас, який володіє високими професійними і моральними рисами, стратегічними цілями і волею для їх здійснення. І від того, якими темпами відбуватиметься цей процес, яку стратегію розвитку визначить правлячий політичний клас, залежатиме майбутнє Української держави.

У нові владні структури після парламентських виборів мають прийти підібрані за конкурсом професіонали, які прагнуть і спроможні самовдосконалюватися. Управлінська еліта, якщо вона прагне відігравати роль політичного класу, покликана володіти політичною культурою, тобто професійно знати закони суспільно-політичного державного устрою, професійно вміти застосовувати ці знання в своїй сфері, професійно налагоджувати відносини з колегами по управлінню. При цьому нести правову та моральну відповідальність за стан справ у галузі, якою вони керують. Одна з проблем тут — викорінення тотальних проявів корумпованості, що нині проникла не тільки в політичну, а й практично в усі сфери суспільного життя. Для боротьби з корупцією важливо, щоб вищі посадові особи держави були порядними людьми і не знаходилися під тиском олігархічних кланів. Небезпека саме криється в їхньому оточенні. Тут непоодинокі випадки прояву хабарництва. Але з беззаконням належить боротися за допомогою закону і тільки закону. Концептуальною основою нормативно-правових актів у боротьбі з корупцією мусить бути не документування наслідків цього негативного явища, а створення умов, які б виключали можливість корупційних проявів: має діяти невідворотно механізм політичної, правової відповідальності владних осіб. Томас Джефферсон: «Протистояти корупції і тиранії треба до того, як вони заволодіють нами. Краще взагалі не пускати вовка у вівчарню, ніж сподіватися на те, що зумієш вирвати йому зуби і кігті після того, як він туди ввійде»¹¹.

Якщо цю тенденцію не подолати, то наслідком може стати становлення такого суспільного устрою, в якому навіть за чітко визначених повноважень різних гілок влади чесність, порядність, обов'язковість, професіоналізм перестануть сприйматися як моральні орієнтири соціальної поведінки. Жити в аморальній державі може стати нормою. Проте Україна буде виведена з числа цивілізованих країн. «Через те у нинішньої української влади залишається єдиний вибір — або залучити у свої ряди

справжніх професіоналів, які, приклавши титанічні надзусилля, зможуть поправити існуючу ситуацію, або вони будуть зметені вихром історичних змін»¹².

Важливу роль у розв'язанні цього завдання може і повинна зіграти духовна еліта, яка професійно володіє словом, образом, гаслом, здатна апелювати як до сумління, так і до розуму, повернути собі втрачений голос, стати справжньою «совістю нації» і сказати своє слово так голосно, щоб її почули і суспільство, і правляча еліта. Маємо яскраві, але все ще поодинокі приклади: незаангажовані публікації в засобах масової інформації Івана Дзюби, Бориса Олійника активно впливають на суспільну думку.

І насамкінець: проблема, розв'язання якої буде значною мірою сприяти розвитку соціально-правової держави і громадянського суспільства в Україні, — *напрацювання консолідуючої ідеології*.

Виходимо з того, що громадянське суспільство ґрунтується на принципі ідеологічного плюралізму, реальному праві всіх суб'єктів безперешкодно дотримуватися і відстоювати різноманітні ідеї, теорії, погляди, які віддзеркалюють різні аспекти життя суспільства.

Цей принцип не виключає, а передбачає наявність ідеологічного консенсусу відносно найбільш важливих і значущих для розвитку громадянського суспільства цінностей. Як підтверджує досвід, ці цінності можуть бути визначені в рамках політичної нації, яка спроможна об'єднати країну, що після президентських і парламентських виборів ідеологічно розкололася майже на дві — Схід і Захід — рівні половини. Ключовими цінностями загальногромадянської ідеології могли б стати патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна справедливість.

Кожна держава і її народ прагнуть сформувавши ідею, проект життя громадян даної країни. Варто погодитися з тим, що національна ідея — це не етична категорія, а державно-політична. Формування національної ідеї — справа не проста. На це, можливо, підуть роки. Але уже сьогодні необхідно вирішувати реальні життєві проблеми, які сприяли б покращанню життя співвітчизників. Таким могло б бути питання викорінення бідності. В майбутньому, коли бідність подолаємо, суспільство могло б сприйняти ідею соціального партнерства, про продуктивність якої свідчить і досвід європейських країн, де цей інститут функціонує багато років.

У зовнішньополітичній сфері перед країною постало настійне завдання — вибудувати власну, орієнтовану на національні інтереси політику. Україна мусить мати своє політичне обличчя і діяти, насамперед, у власних інтересах, а не в інтересах інших держав. Щодо моделі реалізації безпеки в світі загалом і в Східній Європі, зокрема, прийнятній для України, то важливою передумовою тут є відмова від однополярного центру сили, яким нині є Сполучені Штати Америки і перехід до декількох центрів (це, зокрема США, Росія, ЄС, Китай та Індія). Обираючи шлях власної безпеки, Україна має визначити для себе або модель країн Східної Європи, які є членами НАТО і ЄС, де господарює транснаціональний капітал. Або модель, за якої командні висоти в економіці утримує національний капітал, а сама країна має нейтральний статус, не вступаючи ані в НАТО, ані у військовий союз з Москвою, що гарантує добрі стосунки і з Європою, і з Росією. Останнє положення неоднозначно сприймається політичною елітою, та все ж воно має право на існування.

На сучасному етапі роль Української держави в розвитку громадянського суспільства зростає. Самі інститути громадянського суспільства потребують сильної державної влади, яка б створила правові, політичні, організаційні умови для їх існування, виступила гарантом їх функціонування. Вибір стратегії внутрішньої і зовнішньої політики України має доповнюватися гнучкою тактикою і сильною політичною волею щодо реалізації висунутої стратегічної мети. Будь-яка стратегія, будь-який план не можуть здійснитися самі собою. Потрібні цілеспрямовані, рішучі дії владних структур (Верховної Ради, Президента, Уряду), підтримувані суспільством і спрямовані на те, щоб не тільки здійснити позитивні зміни в економіці України, а й зробити її політично стабільною, економічно потужною, незалежною державою.

¹ Див.: Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-е вид., доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — С.182-183.

² Журавський В. С. та ін. Політична еліта України: теорія і практика, трансформації. — К., 1998. — 264 с.; Пахарев А. Д. Политическое лидерство и лидеры: Монография. — К.: Знание Украины, 2001. — 270 с.

³ Ролі та місце політичної еліти України у становленні української державності присвячено тематичний випуск журналу «Національна безпека і оборона». — 2003. — № 9. — 56 с.

⁴ Конституція України. — К.: Парламентське видавництво, 1997. — С.6.

⁵ Див.: Політологічний енциклопедичний словник. — С.666.

⁶ Див.: Карасев В., Корниенко У. Конституционный цикл: продолжение следует // День. — 2007. — 10 февраля.

⁷ Дзюба І. На еліту надійся, а сам не плошай // Національна безпека і оборона. — 2003.— № 9. — С.36.

⁸ Див.: Оголошено офіційні результати виборів// Урядовий кур'єр. — 2007. — 17 жовтня.

⁹ Див.: Врублевський В. Портрет президентів в оправі історії. До річниці «режимної перезміни»// День. — 2005.- 9 грудня.

¹⁰ Цит. за: Человек и его миссия. Шарль де Голль — великий французский националист// День.- 2006. — 9 сентября.

¹¹ Антология мировой политической мысли. — В 6 т. — Т.1. Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. — М., 1997. — С.535.

¹² Цит. за: Карасев В., Корниенко У.: — Указ. соч.